

INVESTOVÁNÍ DO LIDSKÉHO KAPITÁLU A VZDĚLANOSTNÍ SPOLEČNOST

INVESTING IN HUMAN CAPITAL AND KNOWLEDGE SOCIETY

Radim Valenčík
Rafik Bedretdinov

Žijeme v období zrodu vzdělanostní společnosti. V tomto období zásadním způsobem roste význam investování do lidského kapitálu i význam efektivnosti tohoto investování, z čehož vyplývají požadavky na adekvátní způsob a formy financování těchto investic. Jde o investice sloužící k nabytí a uchování lidského kapitálu, tj. k rozvoji a uchování lidských schopností, které jsou následně využívány na profesních trzích a oceňovány těmito trhy. Na dané téma řešil v letech 2003 – 2005 tým při katedře ekonomie VŠFS (V. Čechák, B. Šenkýřová, R. Valenčík) ve spolupráci s pracovníky Liberálního institutu (J. Pavlíkem, J. Schwarzem) a za účasti P. Matějů (předního odborníka na problematiku vysokého školství) (1) projekt GA ČR Efektivnost investování do lidského kapitálu (registrovaný pod číslem 402/03/0128). Hlavními výstupy byly sborníky Lidský kapitál a investice do vzdělání (2003, 2004, 2005), Vzdělání a trh (2003) a stať v časopise Politická ekonomie (Valenčík 2004). Nutnost provedení reformy v oblasti financování vysokého školství se zrodem vzdělanostní společnosti bezprostředně souvisí.

1 Zrod vzdělanostní společnosti

V etapě průmyslové revoluce dochází k prolomení bariér cechovního uspořádání řemesel. Řemesla se v důsledku síly konkurence mění v nově dominující ekonomický sektor – sektor průmyslu. Proces průmyslové revoluce velmi podrobně a výstižně popsal Braudel (1999). Dominantní role tohoto rychle expandujícího ekonomického sektoru je dána tím, že:

1. Jeho produkce vede k prudkému a dlouhodobému zvyšování produktivity práce zaměstnané v zemědělství.
2. Jeho produkce vede k prudkému a dlouhodobému zvyšování produktivity využití všech zdrojů pocházejících z půdy jako výrobního faktoru.
3. Postupně zaměstnává rozhodující množství práce.
4. Stává se těžištěm procesu akumulace – průmyslová produkce z podstatné části nachází uplatnění právě v sektoru průmyslu, právě v tomto sektoru je i těžiště inovací.
5. Podstatným způsobem rozšiřuje spektrum lidských potřeb, které jsou ve stále větší míře uspokojovány průmyslovou produkcí, tj. výrobky a službami produkovánými průmyslem.

6. V důsledku všeho předešlého má sektor průmyslu rozhodující podíl na celkové produkci a na ekonomickém růstu, jehož podobu určuje samotným charakterem průmyslové produkce.

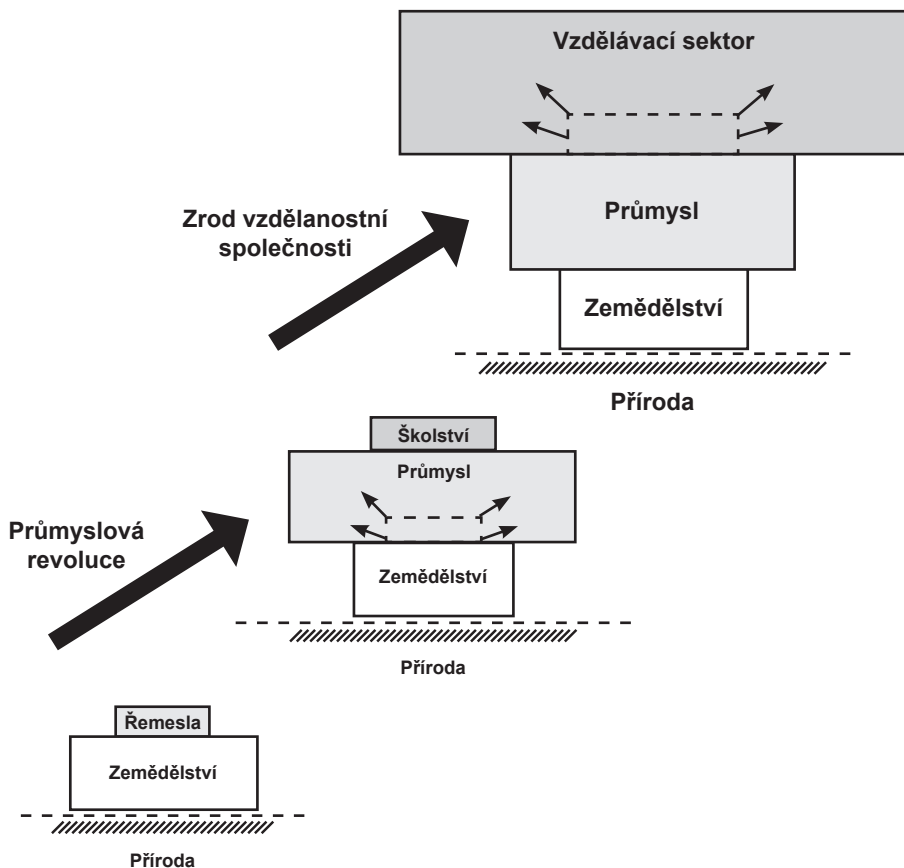
Další vývoj společnosti probíhá jako postindustriální vývoj v tom smyslu, že roste role osobních služeb vázaných na sektor průmyslu. Stále větší část celkové produkce (nyní již vyjádřitelná např. ukazatelem HDP) má podobu těchto služeb, jejichž užívání ovšem nepůsobí výrazněji jako faktor ekonomického růstu.

Postupně začíná růst role produktivního charakteru osobních služeb, zejména těch, které jsou bezprostředně spojeny s rozvojem a uchováním lidských schopností, tj. s procesem investování do lidského kapitálu. Začíná proces zrodu vzdělanostní společnosti. Podobně jako v etapě průmyslové revoluce, kdy došlo k prolomení bariér cechovního uspořádání řemesel, dochází nyní k prolomení obdobných bariér omezujících konkurenci v nejvýznamnějších oblastech poskytování vzdělávacích a dalších služeb sloužících k rozvoji a uchování lidských schopností (podstatně jsou z tohoto hlediska zejména služby související se zdravotní péčí). Školství se v důsledku síly konkurence mění v nově dominující ekonomický sektor – sektor produkce a uchování lidských schopností prostřednictvím poskytování vzdělávacích a dalších produktivních osobních služeb (vzdělávací sektor). Dominantní role tohoto rychle expandujícího ekonomického sektoru je dána obdobně jako v případě průmyslové revoluce tím, že:

1. Jeho produkce vede k prudkému a dlouhodobému zvyšování produktivity práce zaměstnané v průmyslu a s průmyslem spojených osobních služeb.
2. Jeho produkce vede k prudkému a dlouhodobému zvyšování produktivity využití všech zdrojů pocházejících z půdy jako výrobního faktoru i zdrojů v podobě kapitálových statků v oblasti průmyslové a zemědělské výroby.
3. Postupně zaměstnává rozhodující množství práce, resp. lidského kapitálu.
4. Stává se těžištěm procesu akumulace – produkce vzdělanostního sektoru z podstatné části nachází uplatnění právě v samotném tomto sektoru, v něm je i těžiště inovací.
5. Podstatným způsobem rozšiřuje spektrum lidských potřeb, které jsou ve stále větší míře uspokojovány produkcí vzdělanostního sektoru; jedná se o potřeby, jejichž uspokojování (i užitek z nich, včetně potěšení souvisejícího s tímto užitekem) bezprostředně souvisí s rozvojem a uchováním lidských schopností, tj. jedná se o schopnostní potřeby.
6. V důsledku všeho předešlého má vzdělávací sektor rozhodující podíl na celkové produkci a na ekonomickém růstu, jehož podobu určuje samotným charakterem své produkce (tj. produkce, která má podobu poskytování vzdělávacích a dalších služeb sloužících k rozvoji a uchování lidských schopností).

Výše řečené si můžeme s určitým zjednodušením znázornit prostřednictvím následujícího schématu, který ukazuje přechod od ekonomického systému založeného na zemědělské výrobě k ekonomickému systému založenému na průmyslové produkci a následně pak na produkci vzdělávacího sektoru.

Obr. 1.1: Schématické znázornění vývoje společnosti z hlediska zvýraznění dvou etap – průmyslové revoluce a zrodu vzdělanostní společnosti

Přeměna školství v dominantní ekonomický sektor poskytování vzdělávacích a s nimi souvisejících služeb předpokládá jak uplatnění role státu, tak i trhu:

- Role státu je zde nezbytná při podpoře vývoje a při kultivaci trhu, při redukci transakčních nákladů, při eliminování nedokonalostí trhu, mj. v důsledku asymetrie informací, která je pro oblast poskytování vzdělávacích služeb příznačná.
- Role trhu je zde nezbytná při zabezpečování alokační efektivity, při vytváření konkurenčního prostředí, které se prostřednictvím cenového mechanismu stává zdrojem motivací a informací.

O tom, že jde o vyvážený vztah role státu a trhu v dané oblasti, se většinou nepochybuje. Často se ovšem setkáváme s absencí konkrétní představy o tom, kde a jak může v dané oblasti uplatnit trh svou funkci. Podobně se zapomíná i na to, že stát má významnou roli nejen v oblasti alokace a redistribuce zdrojů či při regulaci trhu, ale také při podpoře rozvoje trhu a při vytváření institucionálního prostředí jeho fungování.

2 Nejnovější trendy v oblasti vysokého školství

V našich podmínkách – tj. v ČR a částečně to platí i pro širší evropský kontext – si fakt, že proces zrodu vzdělanostní společnosti již započal, neuvědomujeme právě proto, že nejen naše školství, ale i rozhodující část evropského školství je stále ještě uvězněna v zajetí bariér bránících konkurenci, které ne náhodou připomínají cechovní bariéry. Pokud bychom řekli, že školský či vysokoškolský zákon v jednotlivých zemích EU je svou povahou cechovní zákon, patrně bychom příliš nepřeháněli. Svět ovšem není jen EU a nelze nevidět obrovskou dynamiku vývoje univerzitního školství v USA a jeho expanzi i do našeho prostoru. K tomu mj. vyšel poučný článek (Ignatius 2007, s. 10) s příznačným názvem „Kdo ovládne 21. století? Univerzity!“, z něhož stojí za to vybrat a citovat nejdůležitější pasáže:

„Jsou-li dnes lidé kdekoli na světě postaveni před úkol vyjmenovat atributy americké moci ve světě, obvykle se jim vybaví pouze hrůzyplný arzenál letadlových lodí, bombardérů a vojenských jednotek. Největším strategickým aktivem dnešní Ameriky ale pravděpodobně nejsou její zbraně. Do značné míry se jim totiž staly spíše univerzity... Vyšší vzdělávání je zřejmě poslední oblastí, v níž Spojené státy jasně dominují světu. Okolnosti nás dnes nutí odhalovat hranice vojenské moci v Iráku, tlak hospodářské konkurence Číny a Indie, zranitelnost našich finančních trhů vůči náhlým změnám v zahraničí. Americké univerzity však v tomto globalizovaném světě pořád zůstávají zlatým standardem. A díky razantním rektorům svůj náskok ještě zvyšují. Slavné americké univerzity začínají mít vskutku globální ráz. Představují značku výjimečnosti, která přitahuje nejbystřejší studenty i vědecké pracovníky a nabízí jim netušené příležitosti. Právě v této oblasti nám otevřenost a nespoutaná rozmanitost amerického života dává obrovskou výhodu nad sešňerovanějšími a jednoduššími kulturami... Tato „vzdělávací síla“ je možná největší dlouhodobou nadějí na řešení problémů Spojených států v zahraničí... Po celém světě vyrůstají univerzity, koleje a školy v americkém stylu... Univerzitní rektory nicméně znepokojuje, že v době, kdy jsou nejlepší a nejbystřejší studenti světa stále hladoví po americkém vzdělání, ztěžují jejich příchod do země americká imigrační omezení... Generálové z Pentagonu se neustále chlubí svými „chytrými bombami“, které někdy minou cíl. Americké školství je chytrou bombou, jež skutečně funguje. Kdykoliv přemýšlíme o zahraničních aktivitách rektorů těchto i desítek dalších univerzit, měli bychom si uvědomit, že právě oni jsou národně-bezpečnostním aktivem – činí totiž svět bezpečnějším a zároveň moudřejším.“

O tom, že pochopení podstaty a obsahu procesu konstituování vzdělanostní společnosti je klíčem k odhalení toho, co se v současném světě odehrává, svědčí mj. obsah článku, který byl uveřejněn několik málo dnů před zahájením útoku USA na Irák (27. 2. 2003 v Britských listech). Název článku „Válka v Iráku se připravuje, občanská válka v USA již začala“ je určitou nadsázkou, poměrně přesně však vystihuje to, co se odehrává a co s odstupem času můžeme vyhodnotit již s určitým nadhledem. Zde jsou nejdůležitější myšlenky:

„Zatímco válka v Iráku se chystá, ve Spojených státech již občanská válka běží na plné obrátky. Je to válka se standardními parametry: Jako střet starého s novým. Jako sym-

ptom střídání jednoho typu ekonomiky (s jeho rolí při generování elit, s jeho dominantním ekonomickým sektorem, s jeho typem růstu) jiným, historicky vyšším a progresivnějším typem ekonomiky (s jeho rolí při generování elit, s jeho dominantním ekonomickým sektorem, s jeho typem růstu)... Je to občanská válka doprovázející přechod od posledního a úpadkového stadia vývoje průmyslové společnosti, tzv. postindustriální společnosti, ke vzniku rané fáze vzdělanostní společnosti... Specifickým rysem nynější občanské války v USA je její preventivní charakter. Nové (přední univerzity se svým typem produkce, se svým způsobem upřednostnění schopností uplatňovaných v síťových strukturách před poslušností uplatňovanou ve vertikálních strukturách, se svou ekonomickou nezávislostí danou historicky se vyvinutým způsobem financování, se svou ekonomickou silou atd.) ještě nedorostly do situace, kdy by si uvědomovaly svoji možnost prosadit se jako dominantní subjekty ekonomiky a její nadstavby. Nicméně již v této fázi začala válka proti nim jako potenciálně nebezpečnému subjektu, který mj. nahlodává subjekty staré ekonomiky zevnitř... Starý a již přežitý ekonomický systém, který má své vnitřní rozložení pozic a vlivů, navíc pociťuje narůstající konkurenci ze strany čile se prosazujících prvků nové ekonomiky. A tak současně s generováním poptávky po produkci starého ekonomického systému investováním do geopolitické pozice, která umožňuje odbyt nejsilnějším a nejvlivnějším producentům starého ekonomického systému, se snaží působit na změnu vnitřních poměrů společnosti tak, aby nově se rodící bylo potlačováno a podřizováno starému, jemu vyprodukovanému rozložení pozic a vlivů. Z určitého hlediska lze říci, že to, co se dnes odehrává v globálním ekonomickém systému, je „standardní situace“ příznačná pro stav, kdy staré je již za zenitem, prožívá krizi, ale nové ještě není natolik silné, aby převzalo svou vůdčí roli. Svět mohou čekat ještě velké problémy. Postupně však bude docházet nejen k tomu, že nové bude silít a prosazovat se v nejrůznějších podobách, ale začne si uvědomovat samo sebe, svoji vizi, svůj smysl. A samotná teorie v tomto spontánním sebeuvědomovacím procesu bude hrát klíčovou roli.“ (Valenčík 2003, srov. též Valenčík 2005.)

Jakkoli je proces zrodu vzdělanostní společnosti konfliktní, představuje mnohem větší riziko pro každou zemi stát mimo tento proces, než být jeho součástí s vědomím toho, o co jde. K tomu je ovšem nezbytnou podmínkou vytvořit přirozené ekonomické prostředí, které umožní univerzitám jako hlavním ekonomickým subjektům vzdělanostní společnosti plně a svobodně rozvinout svou produkční sílu.

3 Financování investic do vzdělání – přenesená cena

Při řešení grantového projektu Efektivnost investování do lidského kapitálu byl navržen mechanismus součinnosti státu a trhu na bázi principu přenesené ceny, který umožňuje, aby poskytovatel vzdělávacích služeb dostával „succes fee“ od nabyvatele vzdělávacích služeb, resp. aby se nabyvatel vzdělávacích služeb podílel na jejich financování podle toho, jsou mají cenu, resp. jak se jejich efekty projeví v oblasti uplatnění na profesních trzích. Jinými slovy jde o mechanismus, který umožňuje, aby nabyvatel vzdělávacích služeb platil:

- Až z toho, co mu vzdělání vynese.
- Podle toho, co mu vzdělání vynese.
- Přímo tomu, kdo mu vzdělávací služby poskytl (tj. své „mateřské“ vysoké škole).

Přenesená cena plní několik funkcí současně:

- Funkci investiční (úvěrovou): Každý má přístup ke vzdělání nezávisle na tom, zda má či nemá prostředky na úhradu studia.
- Funkci solidární (pojišťovací): Úspěšnější absolventi zaplatí více než méně úspěšní (neúspěšní neplatí nic). Jedná se o určitou solidaritu méně a více úspěšných (neúspěšných) absolventů, o způsob jejich ochrany před rizikem i o rozptýlení rizika, které nese poskytovatel vzdělávacího servisu.
- Funkci ceny (resp. přenesené ceny): Vzdělávací zařízení je motivováno k co nejlepší kvalitě vzdělávacího servisu z hlediska uplatnění absolventa na profesních trzích a získává finanční prostředky podle toho, jak se jeho absolventi na profesních trzích uplatňují. Tj. tato „přenesená cena“ plní funkci ceny v oblasti zabezpečení alokační efektivity prostředků (a plní ji podstatně lépe, než by byla „skutečná cena“ v podobě předem předepsaného školného). Kromě motivační a alokační funkce plní ještě informační funkci. Splácení závazků může probíhat prostřednictvím centrálního evidenčního systému, který pro všechny hráče systému (vysoké školy, uchazeče o studiu, firmy i finanční instituce) poskytuje v anonymní a vhodně agregované podobě informace o tom, jakou příjmovou perspektivu má vzdělání na té či oné vysoké škole v tom či onom oboru.

K tomu např. Palacios (2004, s. 76-77) uvádí: *„Posledním argumentem podporujícím HCC je, že tento systém rozděluje prostředky spravedlivě. Ekonomicky úspěšní absolventi odvádí vyšší splátky a studentům ve finanční tísní je umožněno splácení zkrátit (přerušit, odpustit, ...). HCC tak napravuje regresivitu, která existuje v systému tradičních půjček: v systému HCC absolventi s vysokými příjmy nepřímou subvencují absolventy s příjmy vyššími. Tento proces je typickým cílem mnoha politických stran na celém světě. HCC je tak jedním z mála nástrojů, které umožňují dosáhnout politického cíle a zároveň zmenšit nerovnost. Systém HCC uspokojí jak ty, kteří mají jako cíl samotnou rovnost, tak i ty, kterým záleží na participaci tržních vztahů v systému financování VŠ.“*

Závazky oceněné přenesenou cenou mohou být obchodovány na sekundárních kapitálových trzích. Rovněž tak mohou mít alternativu přímé úhrady, kterou je nutné chápat jako nominální a následné (sekundární) ocenění původně „nenominálního“ závazku. V obou případech pak na těchto sekundárních trzích vzniká nominální ocenění přenesené ceny. *„Investice do vzdělání je sama o sobě nelikvidním statkem, což se odráží ve vyšších požadavcích na návratnost, v porovnání s investicemi, které lze běžně obchodovat. Vznik trhu s HCC však umožňuje část investice prodat a činí tak investici do vzdělání likvidní. V důsledku toho dochází ke snížení diskontní sazby požadované investorem a zvýšení hodnoty vzdělání pro studenta.“* (Palacios 2004, s. 77-78)

Souhrnně řečeno: Přenesená cena je tím, co umožňuje napravit selhání kapitálového trhu v oblasti investování do lidských schopností prostřednictvím poskytování vzdělávacích služeb.

4 Uplatnění principu přenesené ceny v podmínkách ČR

Tým P. Matějů podrobně rozpracoval systém financování investic do vzdělání pro ČR (viz např. Matějů – Schneider – Večerník (2003), Matějů – Straková (2003), Matějů – Simonová (2005), Matějů – Straková (2005)) a předložil jej k odborné i veřejné diskusi. Jeho základem je odvod procentuálně stanovené částky z příjmu absolventa vysoké školy do doby splacení neúročeného závazku, přičemž přímá platba je zvýhodněna. Důvody tohoto řešení jsou následující:

- Pokud je uchováno masivní financování veřejného školství z veřejných prostředků a systém odvodů z budoucích příjmů („success fee“) funguje jako nadstavba, může být primárním věřitelem samotná vysoká škola (či její organizační jednotka), což nesmírně zjednodušuje celý systém.
- Systém motivuje poskytovatele vzdělávacích služeb ke zvýšení jejich kvality více než systém s úročeným závazkem (mají zájem dostat nominálně stanovenou částku co nejdříve, aby její reálná hodnota byla co největší); v ČR jde zejména o tuto motivaci.
- V ČR má větší množství domácností nižší příjmy, nefungují ještě dostatečně ocenění na profesních trzích, a tudíž i nižší úročení by vytvářelo značná rizika a následně i určitou bariéru přístupu ke vzdělání (proto není vhodný systém s přímým úročením závazku, jakkoli by byla výše úroku „ošetřena“).
- Bankovní sektor vstoupí do realizace systému až následně, což rovněž odpovídá reálné situaci v ČR.
- V neposlední řadě se pak jedná o období systému, který se nejvíce a dlouhodobě osvědčil (v Austrálii).

Zkušenosti z australského systému z hlediska jejich využití v podmínkách ČR si zasluhují pozornost zejména v následujících kontextech:

- Při zpětném odvodu „success fee“, tj. odvodu z příjmu absolventa ve prospěch příslušné vysoké školy, je nutné využít „transakční dálnice na finančních trzích“ vybudované státem (v případě Austrálie se jednalo o „propůjčení“ institucí vybírajících daně). Tím se dosáhne účinného výběru s minimálními náklady. Pro institucionální systém, který výše uvedené zabezpečuje, to neznamena prakticky žádné náklady navíc (v podstatě se jedná jen o softwarovou záležitost na straně plátce daně).
- Australský systém doznal během svého šestnáctiletého fungování určité změny. Vyhodnocení zkušeností z nich ukazuje, že není dobré snažit se přerozdělením prostředků z odvodu příjmů absolventů řešit otázku různých nákladů na vzdělání v různých oborech.
- Rozdíl mezi nominální hodnotou platby předem (studenty) a odvodem z příjmu (absolventů) má charakter paušálního úroku. Jinými slovy ti, co platí odvodem

z budoucího příjmu, platí paušální (tj. pro všechny stejný) úrok ve výši příslušné „slevy“ v případě přímé platby. Jak správně poukazuje M. Palacios, má stanovení její výše významnou roli. Např. její „podstřelení“ (a k tomu v případě v Austrálii zavedených 25 % nepochybně došlo), může působit určité distorze. Námi navržený systém (kterému se budeme věnovat vzápětí při odpovědi na šestou otázku) ukazuje, jak se s tímto problémem nejen vyrovnat, ale jak zabít dvě mouchy jednou ranou.

- Zapojit do systému soukromé finanční instituce a získat další prostředky na jedné straně, vytvořit mechanismus objektivního ocenění paušálního úroku (stanovení výše slevy) na straně druhé.

Z hlediska specifických podmínek u nás lze považovat za nejvhodnější následující:

- Zůstává zachován současný systém veřejného financování veřejných vysokých škol (určité modifikace viz dále).
- Veřejným vysokým školám se umožňuje zavést školné, přičemž student má právo si vybrat možnost přímé úhrady nebo úhrady formou odvodu z budoucího příjmu podle výše příjmu.
- Student má možnost si vybrat buď přímou platbu nebo platbu odvodem z budoucího příjmu.
- V případě odvodu z budoucího příjmu platí až a jen tehdy, když jeho příjem překročí určitou hranici.
- Přímá platba je zvýhodněna (o výši paušálního úroku).
- V případě nepřímé platby vzniká primární závazek přímo vůči příslušné vysoké škole (věřitelem je samotná vysoká škola).
- Odvody z budoucího příjmu jsou realizovány obdobným systémem jako platba zdravotního pojištění.
- Technicky jsou realizovány přes centrální evidenční systém (z důvodu minimalizace transakčních nákladů a generování informací).

Do systému lze sekundárně zapojit i banky, přitom následujícím způsobem: Pokud banky poskytnou půjčku na přímou úhradu školného, která bude splácena odvodem z budoucího příjmu až a jen v případě překročení určité hranice, budou mít možnost využívat transakčně výhodný systém evidovaného splácení. Čím rychleji roste příjem absolventa, tím méně je pro něj výhodné úročení paušálním úrokem spočívajícím v rozdílu mezi nominální výší přímé platby a odložené platby. Právě tím může být motivován vstup bank do systému. A právě to vede k tomu, aby se vytvořila zpětná vazba na ocenění paušálního úroku, který stanovují jednotlivé vysoké školy pro jednotlivé obory. Pokud by tento paušální úrok byl příliš vysoký, část studentů (ti, co očekávají vyšší budoucí příjmy) se bude obracet na banky a ty jim vyhoví, uhradí za ně školné přímou platbou a vydělají jak studenti, tak i banky. Pokud by byl tento paušální úrok příliš nízký, nebudou banky motivovány k tomu, aby půjčky poskytly. I studenti se budou vyhýbat přímé platbě. Vysoká škola tak dostane signál, aby ve vlastním zájmu výši paušálního úroku snížila.

Základní výhody systému neúročeného závazku přímo vůči vysoké škole jsou:

- Nevytváří bariéru přístupu ke vzdělání.
- Výrazně motivuje vysokou školu k poskytnutí co nejlepšího vzdělání z hlediska dlouhodobé uplatnitelnosti absolventů.
- Nevytváří riziko vzniku problémů při splácení.
- Obsahuje prvek solidarity (méně úspěšní splácejí menší reálnou částku).
- Podporuje vstup soukromých bank a jiných finančních investorů.
- Je jednoduchý.
- Generuje přesné a využitelné informace.

Poté, co byl návrh systému veřejně prezentován, se ukázalo, že existují poměrně silné zájmové bariéry, které nejen vlastní realizaci, ale i kvalifikované a věcné diskusi k danému tématu brání.

5 Proč právě v době konstituování vzdělanostní společnosti měnit systém financování vysokého školství?

Každý z nás, od svého narození, aniž si to možná uvědomujeme, vlastnime investiční příležitosti. O naplnění našeho života pak rozhoduje to, jak na základně jedněch investičních příležitostí nabýváme druhé, jak jsou naše investiční příležitosti využity. Investiční příležitost v tom nejobecnějším smyslu je tím, do čeho mohou být investovány prostředky peněžní i nepeněžní (volný čas, důvěryhodnost apod.) tak, aby očekávaný výnos převýšil náklady vzniklé investováním.

Investiční příležitosti můžeme rozlišit na:

- Primární - schopnosti, které má člověk od narození v podobě různých vloh a předpokladů.
- Sekundární - spojené s rozvojem schopností člověka, využíváním jedněch vznikají další, přičemž při rozkrývání a současně i využívání těchto investičních příležitostí má rozhodující roli vzdělání.
- Terciární - schopnost iniciovat a realizovat inovační projekty; součástí inovačních projektů je přitom i profesní dráha člověka, tj. změny v jeho uplatnění na profesních trzích.

Pokud bychom si na chvíli představili, že existuje nějaký způsob, jak přesně rozpoznat investiční příležitosti, kterými každý z nás disponuje, a pokud by existovaly mechanismy, jak z výnosů využití těchto investičních příležitostí odměnit toho, kdo na jejich realizaci poskytl investiční prostředky, měl by každý z nás možnost plně rozvíjet a uplatňovat své schopnosti. Nebyl by přitom omezen nedostatkem vlastních investičních prostředků.

Problém je však právě ve složitosti rozpoznávání investičních příležitostí a v nevyvinutosti mechanismů investování prostředků jednoho využití do investičních příležitostí druhého člověka (či obecněji nějakého subjektu):

- Pokud jde o problematiku rozpoznávání investičních příležitostí, lze uvést následující – nejobtížnější je identifikování sekundárních investičních příležitostí. Ty totiž vznikají v interakci s prostředím, ve kterém se člověk vyvíjí, přičemž velmi významnou roli zde hraje vzdělávací proces. Ten na jedné straně využívá vrozené předpoklady a vlohy, na straně druhé odhaluje nové možnosti dalšího rozvoje schopností člověka, které na počátku vývoje osobnosti člověka, ale i na počátku každé další fáze tohoto vývoje bylo možné tušit jen v hrubých obrysech, a často ani to ne. Kdo a kdy dokáže s dostatečnou jistotou říci, co z toho či onoho člověka bude či může být, pokud se mu dostane náležitého vzdělání?
- Pokud jde o možnost investovat investiční prostředky, kterými disponuje jeden subjekt, do využití investičních příležitostí, kterými disponuje druhý subjekt, i zde vzniká řada zásadních problémů. Jednak je to dlouhá doba návratnosti a velké riziko. Otázkou např. je i to, jakým způsobem může být jeden zavázán k tomu, aby druhému půjčené prostředky skutečně vrátil. V neposlední řadě pak nikdy nebývá zcela zřejmé, jak rozlišit původ výnosu – byl dán skutečně poskytnutým vzděláním, nebo mělo větší roli rodinné prostředí, či snad vrozené schopnosti, případně nejvíce dala člověku samotná firma, ve které našel uplatnění?
- Kromě toho je zde ještě problematika přesahů (tzv. externalit) individuálních výnosů. To znamená, že výnosy z využití investičních příležitostí (v jejich peněžní i nepeněžní podobě) si přivlastňuje nejen jejich vlastník, ale mají pozitivní význam i pro širší okruh zúčastněných, zpravidla pro celou společnost.
- V neposlední řadě pak vše souvisí s transakčními náklady na identifikování investičních příležitostí a na zabezpečení směny mezi věřiteli a dlužníky (tj. mezi těmi, kdo poskytují své investiční prostředky k realizaci cizích investičních příležitostí, a těmi, kdo využívají cizí investiční prostředky k realizaci svých investičních příležitostí).

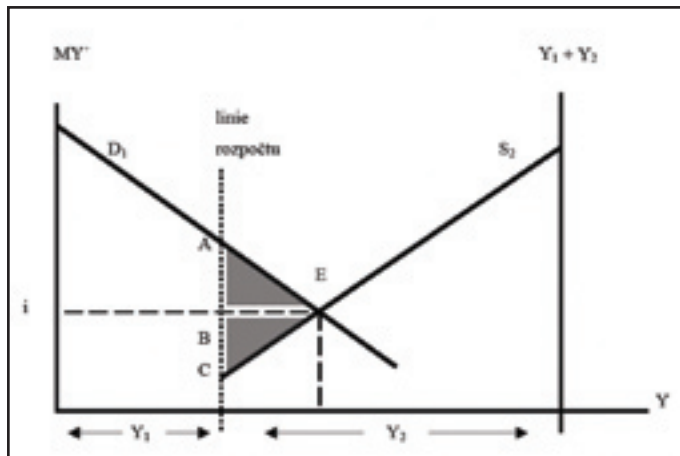
Výše uvedené lze formulovat i jiným způsobem. Pokud by byl dostatečně rozvinut kapitálový trh v oblasti investování do rozvoje schopností člověka (zejména v oblasti využívání jeho sekundárních investičních příležitostí), nehrálo by rozpočtové omezení domácností či samotných jednotlivců prakticky žádnou významnou roli. Každý by měl přístup ke kvalitnímu vzdělání nezávisle na majetkových a příjmových poměrech svých, resp. domácnosti, jejímž je členem. Tento způsob „vidění“ ekonomické reality bezprostředně souvisí s pochopením role produktivních aspektů spotřeby domácností i jednotlivců v ekonomickém systému.

Situaci, která by na dostatečně rozvinutém kapitálovém trhu vznikla, si můžeme přiblížit názorně obrázkem, který vychází z toho, že na kapitálovém trhu proti sobě – přitom v opačném gardu – stojí:

- Nabídka a poptávka investičních prostředků (věřitel nabízí vlastní investiční prostředky a dlužník poptává cizí investiční prostředky).
- Poptávka a nabídka investičních příležitostí (věřitel poptává cizí investiční příležitosti a dlužník nabízí vlastní investiční příležitosti).

Každý je vlastníkem investičních prostředků i investičních příležitostí. Co rozhoduje o tom, kdo bude věřitelem a kdo dlužníkem? K tomu viz následující grafické znázornění poptávky a nabídky investičních prostředků a investičních příležitostí:

Obr. 5.1: Poptávka a nabídka investičních prostředků a investičních příležitostí

Kde je:

Y - současný příjem.

MY' - budoucí příjem vyjádřený v mezních veličinách.

Y_1 - rozpočtové omezení prvního subjektu.

Y_2 - rozpočtové omezení druhého subjektu.

D_1 - mezní výnos z realizace vlastních investičních příležitostí prvního subjektu = poptávka po cizích investičních příležitostech (do linie rozpočtu) = poptávka po cizích investičních prostředcích (od linie rozpočtu).

S_2 - mezní výnos z realizace vlastních investičních příležitostí druhého subjektu = nabídka vlastních investičních prostředků (do linie rozpočtu) = nabídka vlastních investičních příležitostí (od linie rozpočtu).

i - míra výnosu z vlastních investičních prostředků poskytnutých k realizaci cizích investičních příležitostí (úroková míra).

Trojúhelník ABE paretovské zlepšení prvního subjektu.

Trojúhelník BCE paretovské zlepšení druhého subjektu.

Předností výše prezentovaného grafického vyjádření je, že umožňuje vidět paretovská zlepšení vznikající prostřednictvím fungování kapitálového trhu doslova „na vlastní oči“. Příslušné subjekty lze přitom interpretovat nejrůznějším způsobem - např. jako firmy a domácnosti, jako věkově nižší a vyšší kategorie, příjmově slabší a příjmově silnější vrstvy obyvatelstva atd.

Jedním z důležitých závěrů skutečnosti, která je koncentrovaně vyjádřena výše uvedeným grafem, je, že v podmínkách dostatečně fungujícího kapitálového trhu by nedocházelo k fenoménu „bohatnutí bohatých a chudnutí chudých“, tj. že k majetkové divergenci nedochází v důsledku působení trhu (přesněji tržního mechanismu), ale naopak, v důsledku nevyvinutosti tržního mechanismu, viz např. Potůček (1997, s. 23-24) či Siglitz (1997, s.123-124). (2)

Jak jsme si ukázali, v současné době se nejdynamičtěji vyvíjí oblast vytváření předpokladů pro využívání schopností člověka, při kterém vyvstávají další investiční příležitosti, tj. oblast sekundárních investičních příležitostí. Souvisí to zejména s hledáním nejvhodnějších způsobů financování investic do terciárního a celoživotního vzdělání.

Stojí za to si uvědomit, že oblast sekundárních investičních příležitostí se vyznačuje následujícím - na jedné straně jsou v rámci ní využívány investiční příležitosti spojené s rozvojem schopností člověka, na straně druhé (a současně) jsou tím vytvářeny i nové investiční příležitosti. Jde současně jak o využívání, tak i o tvorbu investičních příležitostí. Právě v této oblasti se rozhoduje o tom, jakými investičními příležitostmi disponuje celý ekonomický systém. Není proto divu, že právě v současné době jde o praktické řešení problematiky financování investic v oblasti terciárního vzdělání s využitím role kapitálového trhu. Řešení této problematiky je nutnou podmínkou překročení prahu vyspělosti kterékoli země z hlediska jejího vstupu do klubu těch, v nichž se začala rodit vzdělanostní společnost.

6 Proč to není tak jednoduché aneb Mládkův paradox

Ukazuje výše rozebraný pohled na ekonomický systém prizmatem ekonomie produktivní spotřeby cestu k řešení odvěkého problému bohatství a chudoby? Patrně ano. Mezi prokázáním teoretické možnosti a praktickým využitím těchto možností je však ještě velký rozdíl.

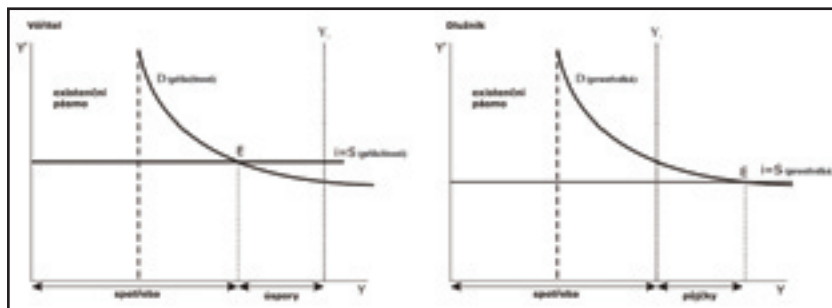
J. Mládek v diskusích na dané téma upozornil např. na následující problém: Čím více investičních prostředků má subjekt k dispozici, tím větším množstvím výnosnějších investičních příležitostí disponuje, tj. bohatí si půjčují a chudí spoří. Kapitálový trh tak majetkovou divergenci společnosti spíše urychluje.

K Mládkovu paradoxu dochází pouze za dvou předpokladů:

1. Není rozvinuto investování do sekundárních investičních příležitostí prostřednictvím kapitálového trhu.
2. Je rozvinuto investování do společenské pozice.

Výše uvedené lze vyjádřit graficky. Z obrázku 5.1 lze odvodit grafické vyjádření postavení věřitele a dlužníka – viz obrázek 6.1:

Obr. 6.1: Věřitel a dlužník

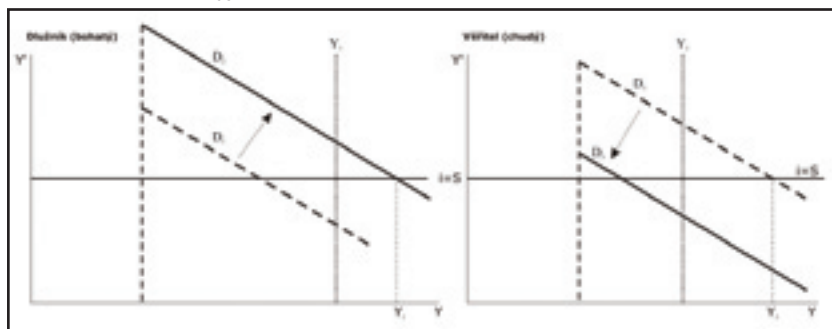

Existenční pásmo v obrázku 6.1 je ta část prostředků, které subjekt musí využít k zabezpečení své existence či k uspokojení potřeb, kterých se nechce vzdát. Velikost investiční míry, která je na tomto obrázku nezávislým faktorem – jednotlivé subjekty jsou příliš malé na to, aby mohly úrokovou míru ovlivnit, určí, jak velkou část investičních prostředků bude nabízet první osoba (a současně jak velkou část investičních příležitostí bude první osoba poptávat) a jak velkou část investičních prostředků bude poptávat druhá osoba (a současně jak velkou část investičních příležitostí bude druhá osoba nabízet).

O tom, zda se ten či onen subjekt ocitne v postavení věřitele či dlužníka, rozhodují dvě okolnosti:

1. Rozpočtové omezení příslušného subjektu (tj. jakým současným příjmem disponuje).
2. Mezní výnos z jeho vlastních investičních příležitostí (tj. jakými investičními příležitostmi disponuje).

Obr. 6.2: Grafické vyjádření Mládkova paradoxu

Obrázek 6.2 ukazuje:

- V důsledku toho, že nějaká osoba disponuje velkým množstvím investičních prostředků, často dochází k tomu, že zároveň disponuje i velkým množstvím investičních příležitostí. Křivka mezního výnosu z příjmů dotyčné osoby se proto posouvá z polohy D_1 do polohy D_2 . Potom dotyčná osoba přestává být věřitelem, ale

stává se dlužníkem – disponuje více investičními příležitostmi, než kolik má peněz (investičních prostředků), a mezní výnos z některých jejích investičních příležitostí, na které už nemá peníze (investiční příležitosti v úseku Y_1 až Y_i), je větší než tržní úroková míra (i).

- V důsledku toho, že nějaká osoba disponuje malým množstvím investičních prostředků, disponuje zároveň i malým množstvím investičních příležitostí. Křivka mezního výnosu z příjmů dotyčné osoby se proto posouvá z polohy D_1 do polohy D_3 . Potom dotyčná osoba přestává být dlužníkem a stává se věřitelem. Pokud by investovala všechny prostředky, které má k dispozici, tak u některých investičních prostředků (konkrétně u investičních prostředků v Y_i úseku až Y_1) by mezní výnos z této investice byl nižší než tržní úroková míra (i).

Vzhledem ke zde uvedenému potom jde zejména o to, aby rozvojem kapitálového trhu (a odstraňováním jeho nedokonalostí) byly vytvořeny podmínky pro využívání sekundárních investičních příležitostí. To je důležité i z hlediska protichůdného působení dvou typů sociálního investování – do rozvoje schopností a do společenské pozice. Investování do společenské pozice je spontánně vzniklé skupinové investování, které omezuje volný přístup do oblasti využívání investičních příležitostí. Jedná se o způsob přeměny majetkové výhody ve výsadu (omezení konkurence v oblasti nabývání a uplatnění schopností). Jeho důsledkem je sociální a ekonomická segregace. Typickým příkladem investování do pozice okázalé demonstrativní spotřeby je, pokud si někdo pořízuje luxusní statky, přičemž díky tomu, že dotyčná osoba vlastní příslušné luxusní statky, získává zároveň kontakty, informace apod., které jí přinášejí další investiční příležitosti. Dalším příkladem investování do pozice je vznik určitých klubů (3) (bohatých lidí), kteří si mezi sebou vyměňují informace, kontakty, přičemž vstup do tohoto klubu je omezen. Chudá osoba, byť disponuje určitými sekundárními investičními příležitostmi, nemá šanci do těchto klubů proniknout a nemá tak šanci získat investiční prostředky, aby mohla své schopnosti skutečně rozvinout a investiční příležitosti zrealizovat.

Rozvoj kapitálového trhu, odstranění nedokonalostí kapitálového trhu, by potom vedly i k odstranění Mládkova paradoxu. Podívejme se na velmi obdobný obrázek, jako je 5.1, který ve svém přístupu uvádí P. Gočev. Modifikuje jej v souladu se svým přístupem a dává mu poněkud odlišnou interpretaci (Gočev 2006, s. 26):

Graf komentuje P. Gočev následujícím způsobem:

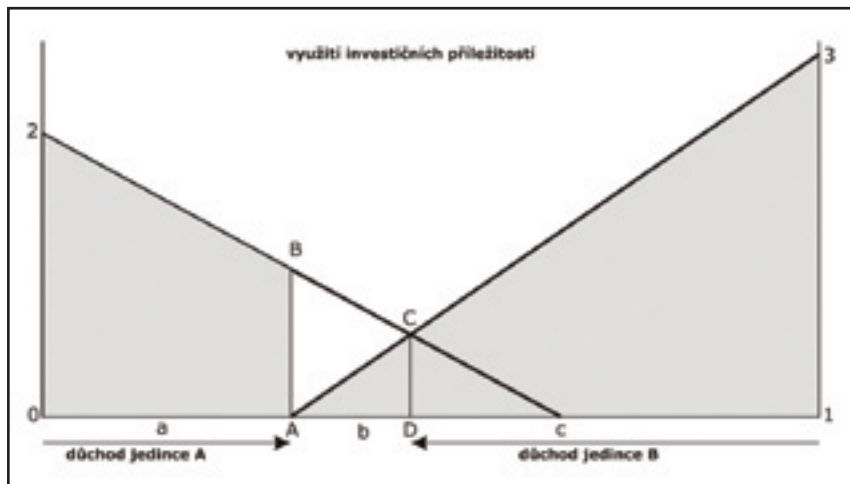
„Pozitivní dopad přerozdělování na výnosnost produktivní spotřeby.

Jednotlivé investiční příležitosti jsou seřazeny pro domácnost A (respektive B) zprava doleva (respektive zleva doprava) od investic s nejvyšší mírou výnosu (zajištění základních životních potřeb, vzdělání) po investice s nejnižší mírou výnosu (okázalá spotřeba).

Nejprve uvažujeme stav nerovného rozdělování, kdy majetek domácnosti A odpovídá úsečce $0A$ a majetek domácnosti B úsečce $1A$. Celkovému výnosu z realizace investičních příležitostí domácnosti A pak odpovídá lichoběžník $0AB2$, zatímco celkovému

výnosu z realizace investičních příležitostí domácnosti B odpovídá trojúhelník 1A3. Dále předpokládejme, že dojde k přerozdělení majetku od domácnosti B k domácnosti A v rozsahu úsečky AD. Celkový výnos z realizace investičních příležitostí domácnosti A se pak zvýší o obsah lichoběžníku ABCD, zatímco celkový výnos z realizace investičních příležitostí domácnosti B se sníží o obsah trojúhelníku ADC. Pokles čistého výnosu bohatší domácnosti je více než kompenzován přírůstkem čistého výnosu chudší domácnosti. Obsah trojúhelníku ACB tedy představuje „ztrátu mrtvé váhy“ způsobenou majetkovou nerovností. Povšimněme si, že tento závěr je platný i přesto, že úsečka 13 je delší než úsečka 02 (tj. domácnost B má k dispozici výnosnější investiční příležitosti).“

Obr. 6.3: Pozitivní dopad přerozdělování podle P. Gočeva

Ke Gočevově interpretaci zbývá dodat, že obě domácnosti si mohou opět přerozdělit přírůstek výnosu z realizace investičních příležitostí, ke kterému došlo v důsledku přerozdělení majetku. Konkrétně přírůstek výnosu, který je roven ploše lichoběžníku ABCD, jež získala chudší domácnost v důsledku přerozdělení svého původního majetku, si domácnosti mohou přerozdělit tak, že si chudší domácnost ponechá výnos ve výši plochy trojúhelníku ABC a bohatší domácnosti přenechá výnos ve výši plochy trojúhelníku ACD. Porovnání obou přístupů je velmi inspirující a ukazuje, že myšlenka zachycení role produktivní spotřeby při využívání investičních příležitostí – zejména v oblasti rozvoje schopností svých členů, kterými disponují domácnosti, je nosná. Lze ji využít jak při zkoumání významu trhu, tak i redistribuce subjektem veřejné volby.

7 Investování do schopností a investování do pozice

Při analýze zájmového kontextu přechodu k ekonomickému systému, ve které jsou rovnost a efektivnost komplementárními parametry systému, se ukazuje být jednou z nej-

větších překážek poziční investování, resp. investování do společenské pozice. Jedná se o fenomén, který mohl být odhalen teprve poté, co byly doceněny možnosti investování do lidských schopností. V určitém smyslu se jedná o doplňující se a proti sobě stojící formy investování. Stručně jsme se o investování do pozice zmínili již v předchozí subkapitole, zde jej rozvineme.

Podstatou pozičního investování je přeměna majetkové výhody ve výsadu (privilegium) formou investování do společenské pozice. (4) Mechanismus působení tohoto fenoménu je následující:

- Představte si, že v ekonomice existuje (pomyslné) odvětví nabývání a uplatnění schopností.
- V rámci tohoto odvětví dochází k tomu, že aktéři:
 - získávají schopnost disponovat investičními příležitostmi,
 - získávají investiční prostředky k využití investičních příležitostí, u nichž vzniká přebytek.
- Investicemi do společenské pozice jedněmi aktéry dochází k tomu, že se vstup do tohoto odvětví omezuje jiným aktérům, kteří nemají prostředky pro investování do společenské pozice.

Fenoménem investování do společenské pozice (formou prestižní spotřeby, která segreguje společnosti z hlediska toků informací a společenských kontaktů, formou kupování poslušnosti a preferování poslušnosti před efektivností) dochází k omezování konkurence v odvětví nabývání a uplatnění schopností. Reálný společenský systém je investováním do společenské pozice podstatným způsobem kontaminován. Je to jedna z hlavních příčin, proč se celý reálný ekonomický systém nechová dostatečně „paretovsky“. Tím částečně odpovídáme na otázku, proč se orientace na produktivní charakter spotřeby a využívání investování do lidského kapitálu prosazuje jen velmi pomalu a obtížně.

Investování do společenské pozice a nedokonalosti kapitálového trhu v oblasti investování do lidského kapitálu jsou spojené nádoby: Nakolik je nerozvinutý kapitálový trh, natolik se otevírají možnosti a vznikají i podněty pro investování do společenské pozice; nakolik jsou odstraněny nedokonalosti kapitálového trhu, natolik je investování do společenské pozice „vytlačováno“ z ekonomického systému.

Výše uvedeného fenoménu si všímá T. Veblen (1999), jehož slavná kniha *Teorie zahálčivé třídy* vyšla již koncem předminulého století (v r. 1899) a okamžitě se stala bestsellerem. Je v ní řada pasáží, které lze interpretovat jako investice do společenské pozice s cílem dosáhnout zvýšení budoucího příjmu. Např.:

- *„s kulturním pokrokem se majetek stává stále více trofejí svědčící o úspěšném výsledku v majetkové hře odehrávající se mezi členy skupin... příležitost získat si vyznamenání“* (Veblen 1999, s. 28);
- *„touha vyniknout bohatstvím a úrovní majetku a tím dosáti úcty a vzbudit závist svých bližních“* (Veblen 1999, s. 31);

- „okázalá spotřeba drahých statků je pro zahálčivého gentlemana cestou k získání úctyhodnosti“ (Veblen 1999, s. 63).

Otázkou je, nakolik postihl jejich ekonomickou podstatu a zda jeho analýza není zavádějící. „Demonstrativní spotřeba“, „okázalá spotřeba“ či „prestižní spotřeba“ není ničím jiným než projevem investování do společenské pozice, dosažení společenské pozice je pak investicí do společenské pozice, která má umožnit budoucí příjem. Tj. „demonstrativní spotřeba“ není „spotřebou pro spotřebu“, není samoučelem, ale jednou ze složek majetkového portfolia, od níž se očekává budoucí příjem. Jak jsme uvedli výše, díky okázalé, demonstrativní spotřebě, může člověk získat řadu kontaktů, z nichž získá budoucí příjem. Typický příklad je třeba příklad advokáta, daňového poradce, lékaře, který okázale spotřebovává – ukazuje tím, že je úspěšný a schopný, a tím si láká nové zákazníky.

R. Reich (1995, s. 335) o mnoho let později ukazuje, kam až by mohla tendence k ekonomické segregaci vyrůstající z investování do společenské pozice vést:

„Symboličtí analytici se budou snažit lišit od zbytku obyvatelstva svými globálními kontakty, dobrými školami, příjemným životním stylem, skvělou zdravotní péčí a dostatečným množstvím bezpečnostních strážců. Dokončí tak své odtržení od americké Unie. Obce a městské enklávy, v nichž žijí, a symbolickoanalytické zóny, v nichž pracují, se nebudou ničím podobat zbytku Ameriky. Nebude mezi nimi existovat žádné přímé spojení. Nejchudší občané Ameriky budou zatím izolováni ve svých městských a venkovských enklávách, v nichž bude vládnout zoufalství. A stále větší část mladých mužů bude plnit americká vězení. Zbytek obyvatelstva, který bude postupně chudnout, bude mít pocit, že se žádný z těchto trendů nedá změnit.“

Životaschopnost a dravost pozičního investování je dána zejména tím, že vede ke vnucené konkurenci. K tomu dále přispívá skutečnost, že poziční investování využívá nedokonalostí vývoje lidských preferencí (prožitkového mechanismu), je založeno na „spojení příjemného s užitečným“ (přesněji v ekonomickém smyslu – výhodným), vytváří skupinovou psychologii, včetně silných konvencí a destruuje předpoklady fungování kapitálového trhu v oblasti investování do lidských schopností. Nepřímo pak vyvolává potřebu sociálně orientovaného přerozdělování a determinuje v oblasti společenského vědomí předpoklady pro takový výsledek veřejné volby, který vede k tendencím rozšiřovat sociálně orientované přerozdělování. Tím rozšiřuje i oblast, ve které lze prostřednictvím pozičního investování dosahovat výhody.

Lze si představit, jak tento fenomén vznikl. Při vytváření majetkového portfolia mají domácnosti tendenci upřednostňovat příjemné (to je dáno setrvačností vývoje lidské prožitkové struktury, např. v určitém věku s oblibou souložíme, aniž by si tento akt kladl vždy za cíl rozmnožit potomstvo, nebo lovíme zvěř, aniž bychom tak činili z hladu). Fenomén prestižní spotřeby ukázal, že lze spojit „příjemné s užitečným“, upřednostňovat příjemné a současně tím dobývat společenskou pozici, která umožňuje získat společenské

kontakty, přístup k informacím apod. a stává se tak předpokladem dosažení budoucího příjmu. Umožňuje rovněž vyloučit ty, co „na to nemají“, z konkurence.

Kvaziproduktivní spotřeba se historicky vyvinula ze spotřeby neproduktivní. V dějinách vždy existovaly domácnosti, které dosahovaly vysokých příjmů, které nedokázaly produktivně využít. Původně neproduktivní spotřeba statků pořízovaných z těchto výdajů spontánně vytvořila určité konvence, působila na vytváření společenské pozice, vyvolávala imitační efekty a následně i záměrné investování do společenské pozice.

Současná ekonomická teorie narazila na řadu příkladů toho, jak investice do společenské pozice ovlivňují transakční (směnné vztahy) a jak je výnos do společenské pozice dosahován (k jejich popisu používá pojmy jako „dobyvání renty“, „asymetrie informací“, „hra s nulovým součtem“, „bariéra rozpočtového omezení domácností“ a její využívání či spíše zneužívání při vytváření a prohlubování „ekonomické segregace“ atd.).

Polarita investování do schopností a investování do pozice významným způsobem obrátí problémy současného vývoje společnosti. V jednom i druhém případě taková investice vynáší, ovšem původ výnosu je odlišný:

- V prvním případě člověk se svými schopnostmi něco vyprodukuje, výnos z investic do jeho schopností tak má reálnou protihodnotu. Z ekonomického hlediska se jedná o „hru s nenulovým, resp. kladným součtem“. Všude tam, kde taková situace vzniká, se nabízejí možnosti paretovských zlepšení.
- Ve druhém případě umožňuje společenská pozice dosáhnout přerozdělení zisků ve prospěch toho, kdo má tuto pozici výhodnější. Z ekonomického hlediska se jedná o „hru s nulovým součtem“ (tj. pokud si má někdo zvýšit užitek, musí se užitek někoho druhého snížit).

Investováním do společenské pozice jsou nejvíce ovlivnitelné transakční vztahy v oblasti finančních trhů, směnné vztahy založené na dělbě budoucích výnosů. Ty mají totiž velmi komplikovanou strukturu a jak ten, kdo poskytuje investiční prostředky (a poptává investiční příležitosti), tak ten, kdo poskytuje investiční příležitosti (a poptává investiční prostředky), trpí deficitem informací.

Mj. právě proto, že finanční trhy jsou „zamořeny“ investováním do společenské pozice, vyskytuje se v této oblasti (v lokálním i globálním měřítku) značné množství negativních jevů a k finančním trhům (jejich společenské funkci) panuje značná nedůvěra, ne-li averze.

Žádné „přerozdělování zisků“ ovšem problém neřeší. Již proto, že druhou oblastí, kde se nejvíce projevují důsledky investování do pozice, jsou transakční vztahy mezi soukromými a veřejnými subjekty. Existuje jediná cesta, která umožňuje „vytlačit“ investování do společenské pozice a zlomit trend „bohatnutí bohatých a chudnutí chudých“, prohlubování ekonomické segregace společnosti apod. – a to je cesta vytvoření podmínek, za kterých bude možné a výhodné investovat soukromé prostředky do rozvoje schopností lidí.

8 Klíč ke komplexním reformám sociálně ekonomických systémů

Ekonomický systém v současné době ve vyspělých zemích (mezi které lze zařadit nyní již i ČR) vytváří dostatečné materiální podmínky pro to, aby se svobodný a všestanný rozvoj schopností (jako proces akumulace lidského kapitálu) mohl stát přirozenou životní strategií každého zdravého člověka a aby současně působil zpětně jako nejdynamičtější činitel ekonomického rozvoje. K tomu je ovšem nutná komplexní reforma sociálně ekonomických systémů, která by vytvořila podmínky pro vyváženou a vzájemně se doplňující roli trhu a státu v dané oblasti. Nejde tedy jen o řešení problémů spojených s financováním vysokého školství a návazně i celého systému vzdělání (včetně celoživotního), ale i o reformu všech sociálně ekonomických investičních a pojišťovacích systémů. Mezi ně patří (jako nejvýznamnější):

- Financování vzdělání (investiční systém).
- Financování zdravotní péče (investiční i pojišťovací systém současně).
- Financování penzijního pojištění (pojišťovací systém).

K dalším sociálně ekonomickým systémům tohoto typu patří (alespoň zčásti): Bytová politika, péče o rodinu, aktivní politika zaměstnanosti, řešení problematiky sociálního ohrožení či sociálního vyloučení z hlediska příjmové, etnický či jinak definovaných skupin obyvatelstva, apod.

Výše uvedené systémy nazýváme sociálně ekonomickými, protože mají jak významné sociální stránky, tak hrají důležitou roli i v ekonomickém vývoji, a to nejen na straně vstupu, ale i výstupu (toho, co je výsledkem – pozitivním, příp. i negativním) jejich reálného fungování v rámci celospolečenského vývoje. Jednou z oblastí, kde jsou největší rezervy i možnosti, je vytvoření komplexních podmínek pro prodloužení období (horizontu i zenitu) dobrovolného produktivního uplatnění člověka na profesních trzích. Z tohoto hlediska např. řešení problémů v oblasti penzijního systému není ve vnučených parametrických změnách, kterými je paušálně prodloužováno období, kdy musí člověk pracovat, pokud nechce mít velmi nízké příjmy z veřejného penzijního systému, ale ve vytvoření podmínek, kdy chce být produktivně činný (těší ho to, dává to smysl jeho životu, udržuje ho to v kondici fyzické a psychické) a kdy může být produktivně činný. Zde jsou obrovské rezervy. Např. zaměstnanost věkové kohorty od 55 do 65 let v zemích EU se pohybuje od 22 do 68 % (!), což je více než trojnásobný rozdíl. Je to cesta k reformě sociálních (v případě systému vzdělání a systému zdravotní péče současně i ekonomicky produktivních) systémů, která by nejen „nebolela“, ale naopak byla pro člověka, napomáhala mu intenzivněji naplnit bohatství jeho života a prodloužit mu jeho plnohodnotný život. Tyto změny jsou nejen možné, ale odpovídají obsahu a charakteru vzniku vzdělanostní společnosti. Lze třeba realizovat reformu financování systému zdravotní péče tak, aby byl orientován nikoli na nominální délku života, ale na reálnou délku života, tj. na prodloužení horizontu produktivního uplatnění člověka? Ano, znamená to mj. přesun služeb poskytovaných systémem zdravotní péče do oblasti monitorování zdravotní situace a prevence. Příslušnou zainteresovanost lze vytvořit propojením systémů financování vzdělání, péče o zdraví a penzijního systému.

Realizace souběžné (komplexní) reformy financování základních sociálních subsystémů (vzdělání, péče o zdraví, penzijního pojištění) a v návaznosti na to i v rámci možností navazujících sociálních subsystémů (financování bydlení, rodinné politiky, politiky zaměstnanosti apod.) znamená:

- Propojení veřejných pojišťovacích a investičních systémů.
- Místo centrálního přerozdělování jsou využívány nové produkty kapitálového a pojišťovacího trhu, které vytvářejí potřebnou zainteresovanost, generují inovace a eliminují majetkové bariéry v oblasti nabývání, uchování a uplatnění schopností; při využití těchto produktů hraje nezastupitelnou roli stát.
- To mj. umožní dosáhnout rovnováhy penzijního systému prohloubením solidarity mezi těmi, co mohou a chtějí pracovat i ve vyšším či vysokém věku, a těmi, které z různých důvodů (nedostatečná příprava vzdělávacím a rekvalifikačním systémem, zdravotní problémy, neperspektivní profesní trajektorie apod.) profesní trhy vylučují z možnosti produktivní činnosti.

Vlastní řešení si pak lze představit tak, že po dosažení určitého věku (40 - 50 let) po splnění určitých kvalifikačních požadavků (které mohou být formulovány poměrně přesně a jejichž splnění může mít složku formální i testovatelnou) by člověk mohl dobrovolně volit zařazení do progresivní, resp. aktivní součásti systému veřejného penzijního pojištění spojeného se systémem zdravotní péče zaměřené na prodloužení produktivního života a systémem celoživotního vzdělávání. Mohlo by se např. jednat o následující předpoklady – dosažené vzdělání, dosahovaný příjem.

Ještě před tím, než dozrají podmínky pro přípravu a realizaci komplexní reformy základních sociálních subsystémů, lze v oblasti prodloužení horizontu dobrovolného produktivního uplatnění člověka na profesních trzích řešit některé dílčí problémy. Jedním z nich je ověření možností a identifikování rezerv, které jsou v oblasti celoživotního vzdělávání. Právě tomu je věnován projekt Postgraduální kurzy zhodnocení celoživotních zkušeností – předpoklad prodloužení horizontu dobrovolného produktivního uplatnění člověka na profesních trzích (zkráceně ARNOLD (5)) řešený v rámci programu JPD3 Vysokou školou finanční a správní v roce 2006-2008. Ve zdůvodnění tohoto projektu je uvedeno, že prodloužení horizontu, ale i zenitu dobrovolného produktivního uplatnění člověka na profesních trzích, lze považovat za největší rezervu a zdroj ekonomického rozvoje, současně i za klíč k realizaci sociálních reforem takovým způsobem, aby byly co nejvíce sociálně citlivé.

Důležité přitom je, aby proces vzdělávání sloužil nejen k předávání poznatků, ale vytvářel i rámec efektivního zhodnocení zkušeností nabývaných v rámci profesní dráhy. Za těchto podmínek se jak profesní uplatnění, tak celoživotní vzdělávání stává přirozenou a motivující součástí života a člověk má zájem na dlouhodobém uplatnění na profesních trzích, které může podstatně přesáhnout formálně stanovenou dobu odchodu do starobního důchodu. O uplatnění člověka na profesních trzích ve vyšším věku rozhodují především jeho duševní kvality. Ty nejsou dány ani tak věkem, jako metodologickým

vybavením (zjednodušeně řečeno, nestárne ani tak mozek, jako paradigmaty, která si člověk osvojil a která se mění ve stereotypy). K omezení role působících stereotypů a zvýšení absorpční schopnosti pro nové poznatky i vytvoření prostoru pro další efektivní zhodnocování zkušeností jsou využívány metodické postupy ověřené v rámci kurzu Metody systematického myšlení.

Příprava a zahájení řešení výše uvedeného projektu přinesly řadu důležitých poznatků týkajících se metodiky vzdělávání v různých věkových kategoriích, metodologie poznání z hlediska vztahu teorie a praxe, mezigenerační komunikace a mezigenerační týmové spolupráce.

9 Od teoretického řešení k praktické realizaci

Předmětem teorie však není jen to, jak by to mělo být, ale i všechny důležité mezičlánky spojující rozvíjející se teorii s její praktickou realizací. Mj. je zajímavé, že dodnes se vyskytuje a možná dokonce i převládá názor, podle kterého „teorie může být dobrá, ale v praxi je tomu jinak“, tj. že samotné dobré teoretické řešení problému ještě nezaručuje možnost jeho využití v praxi. Mnohdy je takovýto názor přijímán jako samozřejmost, na které nikdy nikdo nic nezmění. Je to ovšem názor chybný, zavádějící, který vychází z nepochopení toho, jakou podobu má teorie, jejímž předmětem je dění ve společnosti. Pokud teorie, jejímž předmětem je společenské dění, něco navrhuje, doporučuje, projektuje apod. a v praxi se to nerealizuje, praxe teorii odmítá, ignoruje apod., je to i problém teorie samotné. Znamená to, že teoretické řešení je neúplné, že se jedná o fragment teorie, že v něm něco podstatného chybí, že je něco podstatného přehlíženo, kdy něco, co hraje významnou roli, není do teorie zahrnuto. Jinými slovy teorie postihuje jen část z té reality, kterou je ale teorie povinna plně zobrazit tak, aby vskutku měla nárok nazývat se teorií.

Tento pohled na teorii se může zdát být poněkud maximalistickým. Zamysleme-li se však, o čem vypovídá, uvědomíme si, že je naprosto přirozeným. Opakem je totiž názor, že to, co se chce nazývat teorií, jejímž předmětem je společenské dění, to, co chce být vyučováno a testováno jako teorie, nemusí praxi nic přinášet. Zvláště ve společenských vědách však platí, že teorie, která nepřináší praxi žádné poznatky, není teorií. Jedná se spíše o pseudovědu. Snaha o dotazení výsledků do praktické realizace je navíc pro teorii inspirující, motivující a orientující. Proto ještě v průběhu řešení projektu GA ČR Efektivnost investic do lidského kapitálu začala příprava projektu, který by se zabýval problematikou zájmové podmíněnosti uplatnění systému založeného na investičním principu a přenesené ceně.

Přirozeným pokračováním výše prezentovaného projektu GA ČR se tak stal tříletý projekt GA ČR Investování do sociálního kapitálu a efektivnost (vedený pod registračním číslem 402/06/1357, s jehož řešením se započalo v roce 2006). Klade si za cíl vyšetřit podmínky uplatnění lidského kapitálu. Každý z nás, pokud chce uplatnit své schopnos-

ti, využívá sociálních kontaktů, které si vytváří v sociálních strukturách – organizacích a sítích. Sociálním kapitálem je příslušnost a pozice v uvedených sociálních strukturách. Rozpracování problematiky uplatnění schopností v individuální rovině velmi úzce souvisí – jak se stále zřetelněji ukazuje – rovněž s problematikou prolomení bariér zvýšení výkonnosti v rovině celospolečenských podmínek.

Vyvstala tak na jedné straně otázka, za jakých podmínek může docházet k plnému využití lidského kapitálu, a tudíž i silným motivacím pro jeho nabývání, na straně druhé pak otázka, co uplatnění lidského kapitálu brání. K řešení této otázky byl vytvořen koncept redistribučních systémů – tj. systémů, v nichž existuje nějaká forma přerozdělování oproti výkonu jednotlivých účastníků, v důsledku čehož se snižuje výkonnost systému. K tomuto konceptu byl uplatněn aparát teorie her. Výsledky, které jsou v této oblasti dosahovány, jsou velmi slibné. Současně poskytují i odpověď na otázku, proč se kolem návrhu na změnu financování vysokého školství vedou tak vzrušené diskuse.

Souhrn

Žijeme v období zrodu vzdělanostní společnosti. V tomto období zásadním způsobem roste význam investování do lidského kapitálu i význam efektivnosti tohoto investování, z čehož vyplývají požadavky na adekvátní způsob a formy financování těchto investic. Jde o investice sloužící k nabývání a uchování lidského kapitálu, tj. k rozvoji a uchování lidských schopností, které jsou následně využívány na profesních trzích a oceňovány těmito trhy. Sociální kapitál hraje důležitou úlohu v procesu efektivního využití lidského kapitálu. Formování znalostní společnosti má mnoho společných rysů s průmyslovou revolucí. V současnosti další pokrok v tomto směru je spjat s vývojem amerického systému univerzitního vzdělání. V podmínkách ČR obdobný systém již byl navržen a směřuje ke zvýšení vzdělanostního servisu a k podpoře vzniku znalostní společnosti.

Klíčová slova

znalostní společnost, investice do lidského kapitálu, investice do sociálního kapitálu

Abstract

We are living in a period of knowledge society genesis. That means growing significance of investing in human capital and increasing importance of its effectiveness, which results in requirements for adequate way and forms of its funding. Those investments are then instrumental to acquisition and preservation of human capital and they mean such development and preservation of human skills that can be consequently used and valued on profession markets. Social capital plays an important role at human capital use. Formation of knowledge society has a number of traits that are comparable to an industrial revolution. Today the process is linked mainly to the development of US uni-

versity educational system. Under the Czech Republic conditions such form of university system was proposed to heighten the quality of educational services and support trends of knowledge society genesis.

Key words

knowledge society, investing in human capital, investing in social capital

Kontaktní adresa / Contact address

doc. Radim Valencič, CSc.

Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., katedra ekonomie a mezinárodních vztahů.
Vltavská 12, 150 00 Praha 5, ČR (e-mail: radim.valencik@vsfs.cz).

PhDr. Rafik Bedretdinov, CSc.,

Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., katedra ekonomie a mezinárodních vztahů.
Vltavská 12, 150 00 Praha 5, ČR (e-mail: 7824@mail.vsfs.cz).

Poznámky

- (1) V současně době je P. Matějů vedoucím analyticko-koncepčního oddělení MŠMT a je rozhodnutím vlády pověřen zpracováním Bílé knihy terciárního vzdělání. Při řešení otázek financování terciárního vzdělání jsou výsledky výše uvedeného projektu GA ČR podstatným způsobem využívány.
- (2) Řada významných ekonomů či sociologů považuje trh za příčinu majetkové divergence. U nás je to např. M. Potůček, který s odkazem na přední ekonomy říká: „Ideální model tržní ekonomiky je modelem rovnovážným: v jednoduchém světě trhu s dokonalým konkurenčním prostředím vznikají takové ceny, které distribuují vstupy firem a statky prodávané jednotlivcům tak, že nikdo nemůže najít jinou takovou kombinaci vstupů a výstupů, která by zvýšila užitek alespoň jednoho z účastníků tržní směny, aniž by zároveň nesnížila užitek někoho jiného. Tím je maximalizována suma dosažitelného bohatství společnost – a zároveň nalezeny takové ceny vstupů a výstupů produkce a spotřeby, že nabídka všech statků je rovna poptávce po nich. Taková distribuce se v ekonomii označuje jako distribuce efektivní v Paretově smyslu. Tato distribuce je však neutrální ve vztahu k rozdělení bohatství mezi jednotlivé účastníky směny – jinými slovy řečeno, neříká nic o tom, jak je celkové bohatství rozděleno mezi příslušníky dané společnosti. Pokud by totiž byl dán trhu volný průchod, pak by cirkulární a kumulativní procesy zprostředkované opakovanou nabídkou a poptávkou způsobily, že by se ti, kteří již disponují s velkými zdroji, stávali ještě bohatšími a chudí by přicházeli i o to málo, s čím na trh vstupovali (Myrdal, G.: Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations, Harmondsworth, Pelican Books 1968). (Tato vlastnost volného trhu se označuje také jako centrifugální efekt trhu: bohaté tlačí do středu, zatímco chudí jsou vytlačováni

na okraj.) Barry (Barry, N.: Understanding the Market, In: Loney, M. (ed.): The State or the Market, London, Sage 1987) uvádí, že k dalším systémovým důsledkům dlouhodobého působení trhu nekorigovaného jinými regulátory patří nezaměstnanost a nadspotřeba.“ (Zdůrazněno námi.)

- (3) Tyto kluby mohou mít jak formální, tak neformální povahu. Čili pod pojmem klub si můžeme představit i neformální síť kontaktů bohatých lidí.
- (4) Autor jedné z prvních moderních učebnic ekonomie J. Clark (1932, s. 220-221) již v roce 1911 (!) k tomu říká: „Jak působí na hodnotu statků existence společenských kast. Jedním z důvodů, proč trh šperků jest tak pružný, jest skutečnost, že šperky slouží jako odznaky kasty, čímž může být toliko něco velmi cenného. Kdyby tudíž všechny drahokamy velmi zlevnily, staly by se dvě věci: (1) poměrně chudí lidé by si jich něco koupili – částečně místo napodobenin a levnějších pravých šperků; (2) bohatí lidé by si museli kupovati více šperků a dražší, než potřebovali dříve za tím účelem, aby udrželi svoje postavení ve společenských stupnicích. Toto pravidlo působí u spotřeby velké řady předmětů, jejichž držení zdá se, aspoň na zevnějšek, vyznačovati člověka, že náleží do určité vrstvy společnosti.“
- (5) Podle odcházejícího státního tajemníka v britském televizním seriálu Jistě pane ministře! (Kdo viděl poslední díl, pochopí proč právě název ARNOLD.)

Literatura:

- Braudel, F.: Dynamika kapitalismu. Argo, Praha 1999.
- Clark, J.: Základy národohospodářské teorie. Prométheus, Praha 1932.
- Gočev, P.: Co opravňuje vertikální přerozdělování. Trast pro ekonomiku a společnost, Brno 2006. ISBN 80-239-7184-0.
- Ignatius, D.: Kdo ovládne 21. století? Univerzity! Hospodářské noviny 30.3 – 1.4.2007, s. 10).
- Lidský kapitál a investice do vzdělání. Praha. VŠFS 2003. ISBN 80-86754-08-1.
- Lidský kapitál a investice do vzdělání. Praha. VŠFS 2004. ISBN 80-86754-28-6.
- Lidský kapitál a investice do vzdělání. Praha. VŠFS 2005. ISBN 80-86754-50-2.
- Matějů, P. - Schneider, O. - Večerník, J.: Proč tak těžko...? Praha, ISEA 2003. ISBN 80-903316-0-2.
- Matějů, P. - Simonová N.: České vysoké školství na křižovatce. Praha, Sociologický ústav AV ČR 2005. ISBN 80-7330-072-9.
- Matějů, P. - Straková, J.: Vyšší vzdělání jen pro elitu? Praha, ISEA 2003. ISBN 80-903316-1-0.
- Matějů, P. - Straková, J.: Na cestě ke znalostní společnosti. Praha, ISEA 2005. ISBN 80-903316-2-9.
- Palacios Lleras, M.: Investing in Human Capital. Cambridge University Press, 2004.
- Potůček, M.: Nejen trh. Praha, Slon 1997.
- Stiglitz, J.: Ekonomie veřejného sektoru. Grada Publishing, Praha, 1997.
- Reich, R.: Dílo národů - Příprava na kapitalismus 21. století. Praha, Prostor 1995.

Valenčík, R.: Válka v Iráku se připravuje, občanská válka v USA již začala. Britské listy 27. 2. 2003. < <http://www.blisty.cz/art/13070.html>>.

Valenčík, R.: Rozšířený koncept všeobecné ekonomické rovnováhy. Politická ekonomie, 2004, Vol. 52, No. 1, s. 61-73, ISSN 0032-3233.

Valenčík, R.: Univerzity a svět: Kdo s kým válčí? Britské listy 27.7.2005.
<<http://www.blisty.cz/art/24253.html>>.

Veblen, T.: Teorie zahálčivé třídy (The Theory of the Leisure Class, z r. 1899). Praha, Sociologické nakladatelství 1999.

Vzdělání a trh. Praha. Liberální institut 2003. ISBN 80-86389-31-6.

Znalostní ekonomika. Praha. VŠFS 2004. ISBN 80-86754-16-2.